

Fine, Ben. 2012. Osporavanje tržišta rada

<http://www.slobodnifilozofski.com/2012/10/ben-fine-osporavanje-trzista-rada.html>

Ben Fine je profesor ekonomije na School of Oriental and African Studies Sveučilišta u Londonu, a među znanstvenim interesima su mu: ekonomski imperijalizam, politička ekonomija Južne Afrike te ženski neplaćeni rad. Zajedno s Alfredom Saad-Filhom, autor je *Marx's Capital* koji je 2010. izašao u svom petom izdanju, a iz Saad-Filhova zbornika *Anti-Capitalism: A Marxist Introduction* preveli smo Fineovo poglavlje "Osporavanje tržišta rada".

Enigma nezaposlenosti

Uz nesumnjiva dostignuća, neka endemska obilježja kapitalizma opstala su unatoč općoj osudi i usklađenim pokušajima da ih se oslabi i ukloni. Među njih spadaju: neujednačen razvoj; siromaštvo za mnoge, čak većinu, koje stoji bok uz bok s ogromnim bogatstvom za manjinu unutar i između zemalja; produbljavanje štete po okoliš; opresija po rasi, rodu i etnicitetu te naizgledna neizbježnost oružanih sukoba. Ako je kapitalizam trijumfirao, njegova pobjeda nije ništa doli obmana. Na dubljoj analitičkoj razini, takve empirijske stvarnosti koje se tiču suvremenog svijeta, a dio su njegove neprekidne povijesti, ukazuju na sustavni karakter kapitalizma te na prisutnost sila, struktura, odnosa i procesa koje se ne može kontrolirati. U prethodnom razdoblju doslovno bi se prizvao *deus ex machina* koji bi objasnio i opravdao zamršenosti i proturječja stvarnog svijeta u kojemu su smrtnici tek igrali bitku između poroka i vrline prema božanskim pravilima. Sada, u doba razuma, ne možemo si priuštiti takve ideološke luksuze. Mora ih se zamijeniti analizom.

No nezaposlenost se ipak pokazala jedinstveno karakterističnom za kapitalizam. Za razliku od ostalih tržišta, čak i kad je tržište rada „napeto“, radnici ostaju bez posla, uslijed čega se *mainstream* znanost o ekonomiji poziva na „prirodnu“ stopu nezaposlenosti u ekvilibriju, a koja je nužna za funkcioniranje ekonomije bez ikakvih poteškoća. Neki smatraju da se time ne uspostavlja razlika između tržišta rada i drugih tržišta, zato što se sva nezaposlenost smatra „dobrovoljnom“. Kad bi samo radnici pristali na dovoljno niske nadnice, bili bi zaposleni. Mora da su se odlučili za dokolicu i druge izabrane blagodati besposličarenja. Naravno da postoji mnogo prigovora na takav pogled na svijet: od lažne slike koju se stvara o nezaposlenima koji često očajnički žele raditi, preko različitih inačica kejnzijanizma koji naglašava da je uzrok (nedobrovoljne) nezaposlenosti nedovoljna agregatna efektivna potražnja. Kao što spremno priznaju oni koji žele vidjeti, recesije i nezaposlenost ne odražavaju svjesne i slobodno poduzete izbore, već predstavljaju nesvjesne sile koje nadilaze naše shvaćanje.

Prva je takva ideja da rad nužno utjelovljuje ono što se naziva nekorisnost, da se radi o radnikovom stjecanju maksimalne nagrade za minimalno utrošeno vrijeme i trud. Čak i unutar kapitalističkog društva daleko je to od gotove priče budući da je motivacija nadničnih radnika i kompleksna i nejasna. K tome, bez nadnice se, primjerice u kućanstvu ili za rekreaciju, često radi iz užitka. Posljedica toga je da se jedno od neporecivih obilježja zaposlenosti u kapitalizmu – njegova počesto mučna i nezahvalna narav – uzima zdravo za gotovo kao isključiva karakteristika rada uopće.[1]

Značajno je da Marx, u svom ranom radu o otuđenju, snažno naglašava nezadovoljavajuću prirodu rada koja je jedinstvena za kapitalizam. Marx se usredotočio na gubitak radničke kontrole nad procesom proizvodnje u koncipiranju, organizaciji i izvedbi. Radnik nema

nikakvu kontrolu nad plodovima svog rada - nad samim proizvodima, budući da oni pripadaju kapitalistu. Teško da iznenađuje da druge aspekte otuđenja radnika treba žestoko osporavati u kapitalizmu, u debatama o uvjetima rada, a ne samo visinu plaća. Općenito, radnici traže više zadovoljstva od svog rada, ne samo veću plaću za manje vremena, no ostvarenje njihovih ciljeva ograničavaju kapitalisti koji trče za profitabilnošću.

Distinkcija rada

Unutar *mainstream* znanosti o ekonomiji postoji tendencija da se sav rad uzima kao sinonim za rad u kapitalizmu (koji je sam po sebi krivo koncipiran u smislu jednostavne razmjene između veće produktivnosti za kapitaliste i niže korisnosti za radnike). Zato se istu teoriju neprimjetno primjenjuje na druge oblike „rada“, kao na novu ekonomiju kućanstva i ekonomiju zločina - koja se usredotočuje na “posljedice” krađe poput nekorisnosti (izvedeno iz zakonski propisanih kazni) što upućuje na nešto općenitiju manjkavost ekonomskih teorija o tržištu rada - one su univerzalne, ahistorijske i asocijalne. To je očito već iz analitičkih kategorija koje se koriste - (ne)korisnost, funkcije proizvodnje i sâm rad.

Dok je ta teorija namijenjena primjeni na tržište rada, njime se bavi tako da postavlja koncepte koji nemaju korijene u tako specifičnim trgovinskim okolnostima. Da se vratimo prethodnom pitanju – neizbježnoj prisutnosti nezaposlenosti: ona već pretpostavlja mnogo toga što se mora razmotriti i objasniti. Da bi bilo nezaposlenih nužno je priznati da je kapitalistička zaposlenost oblik posla i rada koji prevladava i da postoji sustav nadnica. Drugim riječima, moramo znati kako se tržište rada razlikuje u historijskom i u društvenom smislu, te kakvo je ono u usporedbi s drugim robama kod kojih nema kronične nezaposlenosti (termin koji koristim s krajnjim oklijevanjem kada opisujem tržišta koja nisu tržišta rada).

Ne iznenađuje da postoji mnogo literature koja se bavi time što je različito u tržištima rada. Posljedica toga su discipline i prakse industrijskih odnosa, ljudskih resursa i menadžmenta osoblja koje se usredotočuju na ono što je drugačije kod radne snage ili na ono što je drugačije kod tržišta na kojemu se radna snaga kupuje ili prodaje. Tržište rada se ne bavi izravno time zašto rad uzima oblik nadnica i značenjem toga u usporedbi s drugim tržištima. Ekonomisti su se još nemarnije odnosili prema takvim osnovama, jednostavno praveći distinkciju rada prema njegovim uvjetima ponude i potražnje, kao i kod svakog drugog tržišta.

Znakovito je da dobitnik Nobelove nagrade Solow (1990) drži da je nužno posvetiti knjigu uvjeravanju svojih kolega ekonomista da je tržište rada drugačije od tržišta riba. Preuzeo je na se iznimnu zadaću, ne zato što piše o tome o čemu piše, već zbog toga što smatra da je takvo nešto nužno. Jer ekonomisti su oklijevali prihvatiti da su tržišta rada različita od drugih tržišta. U biti, Solowljev odgovor je da radnici, za razliku od riba, sami sebe predstavljaju na tržištu rada. Primjerice, imaju misli i osjećaje o pravednosti i svojim su-radnicima i mogu ih izraziti u smislu odanosti i otpora konkretnom poslodavcu.

Dok su ljudi i ribe različiti u tim aspektima, malo razmišljanja o tome pokazat će da Solow nije drugačije pravio razliku između tržišta ljudi i tržišta riba. Riba, kao i svi proizvodi, pruža ovakav ili onakav „otpor“ svom dolasku na tržište, što bi *mainstream* znanost o ekonomiji smatrala troškom ili okolnostima ponude. K tome, ribe na tržištu predstavljaju ljudski posrednici, oni koji ribu prodaju. Ribari, trgovci ribom i drugi također su sposobni pokazati i djelovati na temelju motiva pravednosti i odanosti, u odnosu jednog prema drugom kao i u odnosu prema onima koji stoje s onu stranu njihovog tržišta. Uistinu, u naprednijim (a često i u najprimitivnijim) tržištima rada, radnika također predstavlja netko drugi, zasebni posrednik,

npr. sindikat (ili obitelj, rodbina ili narod).

Nedavno se pojavio drugačiji pristup specifičnosti tržišta rada, pristup koji je, čini se, naklonjen i *mainstream* znanosti o ekonomiji i radikalnoj političkoj ekonomiji. To je teorija o tzv. „efficiency wages“, odnosno ideja da se povećanjem nadnica povećava i efikasnost. U njenoj srednjostrujaškoj inačici poslodavci mogu izabrati da će plaćati više nadnice no što je nužno kako bi osigurali lojalnu, kvalificiranu i discipliniranu radnu snagu. Snižavanje plaća, čak i kada ima nezaposlenosti, ne povećava nužno profitabilnost zato što promet, vještine i radni intenzitet pri tome stradaju (potonji zato što je prijetnja otpuštanjem slabija ako su nadnice niže). To se događa zbog informativnih nesigurnosti – pojedinačni radnici znaju koliko su lojalni, kvalificirani i disciplinirani, ali šefovi to ne znaju i možda su voljni platiti premiju na nadnicu kako bi dobili više razine tih svojstava u prosjeku.[2]

Radikalna verzija teorije da se povećanjem nadnica povećava i efikasnost malo se razlikuje u analitičkom sadržaju od srednjostrujaške verzije.[3] Međutim, radi se o opsežnijoj interpretaciji prema kojoj tržišne neučinkovitosti koje potječu iz informativno nesigurnog ugovora proizlaze iz asimetrije dviju strana koje se suočavaju na tržištu rada. Konfliktni ugovor prevladava u odnosu na kooperativni ugovor zato što kapitalist posjeduje sredstva proizvodnje. Nameće se misao da bi, kada bi postojalo više jednakih i/ili kolektivnih oblika vlasništva, bilo moguće učiniti ugovor efikasnijim i manje neprijateljskim te da bi kooperacija odnijela pobjedu nad konfliktom.

Bez obzira na dobre strane potonjeg, kao recepta za socijalizam (pravednije ugovorno društvo), distinktivna priroda tržišta rada tek se mora obuhvatiti "efficiency wages" pristupom; zato što se informativna asimetrija (niti kupac niti prodavač ne znaju što se kupuje i prodaje) može koristiti kako bi se tumačilo bilo koje tržište te zato što je asimetrija, kao takva, avangarda u *mainstream* mikroekonomiji (koja često glumi makroekonomiju). Ista se analitička oruđa zaista upotrebljavaju za pregršt stvari: od nove financijske ekonomije do nove ekonomije razvoja. Značajno je da je ovakvo promatranje nesavršenih tržišta počelo s primjerom "polovnih" auta. Iz toga proistječe da se nesiguran, konfliktan ugovor s asimetričnom informiranošću i moći nije uhvatio u koštac s prirodom tržišta rada koje se razlikuje od ostalih tržišta. Stara poslovice glasi: "Neka kupac pazi!" Sve što kupimo novcem uz sebe veže neku nesigurnost bez obzira na kojem tržištu kupujemo, a to se ne odnosi isključivo na tržište rada (i nema jamstva da ćemo dobiti više ili bolje plativši više, iako pristup da se povećanjem nadnica povećava i efikasnost to zahtijeva).

Dugovječnije i uobičajnije objašnjenje nezaposlenosti među političkim ekonomistima začeo je Kalecki (1943) s nečime što se djelomice može protumačiti kao makroverzija rasprave o povećanju efikasnosti povećanjem nadnica. Kalecki je predvidio moguće posljedice kejnzijanskih politika u nadolazećem periodu poslije Drugog svjetskog rata te je tvrdio da se ne može ostvariti puna zaposlenost. Da može, radnička disciplina bi sasna propala jer se, zbog postojanja drugih slobodnih radnih mjesta, ne bi moglo prijetiti otkazom. Međutim, postoje dva problema. Kao prvo, pretpostavlja se da bi vlade kapitalističkih ekonomija mogle ostvariti punu zaposlenost kada bi htjele. To, pak, ne žele zbog prevelike individualne i kolektivne moći radnika. Vjerovanje da se može stvoriti puna zaposlenost posljedica je kejnzijanske teorije koja je u samom srcu pristupa Michala Kaleckog, a prema kojemu stvarna potražnja određuje razinu zaposlenosti. Kasnije ćemo se pozabaviti tom točkom. Kao drugo, takav pristup opet ne prodire u srž tržišta rada koje se razlikuje od drugih tržišta. U biti, opće je mišljenje da potražnja ne smije postati previše jaka zahvaljujući zajamčenoj ponudi. Ali to se odnosi na sva tržišta, naročito u slučaju monopolâ (na koje se odnosi i politika natjecanja) i

u slučaju tržišta koje se smatra strateški važnim iz ekonomskih i drugih razloga, bila to vojska ili "javne usluge". Posljedica toga je regulacija ili čak nacionalizacija takvih industrija.

Svim ovim objašnjenjima tržišta rada je zajedničko to što žele objasniti distinktivnost rada referirajući se na prirodu rada, njegovog tržišta ili neke kombinacije toga dvoga. Zato su manjkavi – jer se protežu preko specifičnih instanci općenitijih svojstava koja ne razlikuju dovoljno rad (tržišta) od drugih – nema smisla pitati se je li radna snaga slična ribi ili nije, niti prodaje li se manje ili više sigurnim ugovorom. Bit ću izravniji s *ex post*iznimkom koja potvrđuje pravilo predloženo u sljedećoj rečenici, pri čemu se zanemaruju društveni odnosi koji dopuštaju tržišni ili nadnični oblik rada – suprotno od npr. feudalnih ili ropskih oblika rada. To je spriječeno tako što je za polazišnu točku uzeta radna snaga i/ili sama tržišta.

Skriveni društveni odnosi tada se mogu uvesti tek kao naknadna misao, kao što neki politički ekonomisti pokušavaju proturiti tezu da se tržišta rada razlikuju zbog svoje jedinstvene povezanosti s klasom, sukobom i asimetrijom moći.

Od tržišta rada do proizvodnje vrijednosti i tržišta rada

Navedeni čimbenici bi trebali biti uzeti za polazišne točke u razumijevanju tržišta rada. No za marksističku teoriju takvo nešto dopušta izuzetno jednostavan a ipak opsežan odgovor, budući da su njegove implikacije razrađene u kompleksnije i konkretnije rezultate. Ono po čemu se razlikuje tržište rada jest to da je rad, ili preciznije radna snaga koju kapital zapošljava, izvor vrijednosti (i viška vrijednosti). Iz činjenice da je tržište rada oblik koji su usvojili (kapitalistički) odnosi vrijednosti, slijedi cijeli niz tvrdnji. Kao prvo, takvi odnosi su vezani uz određene klasne odnose – one u kojima se kapital i radna snaga konfrontiraju: kapital posjeduje sredstva za proizvodnju zbog čega radnici imaju pristup poslu samo kroz tržište rada. Postoji tek nekoliko drugih realističnih alternativa. Dok se možda čini da izbor postoji budući da je tržišna razmjena u nekom smislu slobodna u usporedbi s prisilom koja postoji u feudalizmu ili ropstvu, mogućnosti jesu ograničene, ako se i ne poriče prisutnost i stvorenih mogućnosti za samozaposlene, npr.

Kao drugo, s radnom snagom koju je kapital zaposlio u svrhu stvaranja (viška) vrijednosti, proces proizvodnje, a ne razmjene (ili ugovora), postaje najvažniji. Uz to je vezano pitanje kako kapitalisti prisvajaju višak vrijednosti. Za Marxa odgovor leži u proširenju obavljenog rada preko razine onoga nužnoga kako bi se osigurale nadnice (vidi Glave 1, 2 i 4). Tu se ne radi o krađi dijela radnikova proizvoda ili dijela distribucije neto proizvoda nakon što je proizveden. Marx razmatra eksploataciju, proizvodnju viška vrijednosti u smislu poštene razmjene na tržištu rada. Obje se strane slažu i ne koristi se nužno silu, osim kada sukob između kapitala i radne snage postane otvoren. No cilj je kapitalista dobiti dovoljno rada da za sobom ostavi višak vrijednosti povrh potrebnoga, ne bi li se namirili troškovi nadnice. To se prema Marxu radi tako da se uvjeri radnike da rade dulje ili intenzivnije (što on označava apsolutnim viškom vrijednosti), ili da se poveća produktivnost radne snage tako da nadnica uzima manje vrijednosti i ostavlja višak vrijednosti čak i s fiksnim radnim danom i realnom nadnicom (relativni višak vrijednosti kod Marxa).

Kao treće, i apsolutni i relativni višak vrijednosti nadilaze jednostavne logičke kategorizacije načina na koji kapitalisti prisvajaju više viška vrijednosti. Svaka od njih ima važne implikacije i po način na koji se proizvodni proces kontrolira i odvija, i po način na koji nastaju sukobi. Također, svaka od njih je više ili manje značajna u određenom vremenu i prostoru. Kako kapitalizam sve više napreduje a najgrublji se oblici eksploatacije (niske

nadnice i dugi radni sati) eliminiraju, tako relativni višak vrijednosti preuzima inicijativu, konsolidiran u određenom razdoblju ili etapi kapitalizma, monopolistički kapitalizam kod Lenjina. Ključno je povećanje produktivnosti i podupiru ga zakonske odredbe koje ograničavaju radne sate, primjerice, ili socijalnu skrb za zdravu i stručnu radnu snagu.

Kao četvrto, prema Marxu najvažniji sistemski izvor povećanja produktivnosti dobiva se povećanjem veličine kapitala, kroz akumulaciju. Kako bi se proizvelo više robe s određenom količinom radne snage, potrebno je više sirovina za prerađivanje, a sofisticiran i obuhvatan fiksni kapital brine se da ih se preradi u robu.

Kao peto, Marx na temelju navedenog objašnjava postojanje nezaposlenosti u kapitalizmu. Zamjećuje da je to i uvjet i posljedica akumulacije kapitala. Kako kapitali rastu i povećavaju produktivnost, tako ujedno uklanjaju rivale čiji radnici ostaju bez posla. Isto tako oni koji su nezaposleni tvore ono što Marx zove rezervnom vojskom radne snage iz koje kapitali koji se proširuju mogu crpiti, kao što to mogu i manje napredni kapitalisti oslanjajući se i na nisku produktivnost i na niske nadnice kao u *sweatshopovima*.

Kao šesto, slijedi da su zaposlenost i nezaposlenost pod velikim utjecajem razmjera i prirode akumulacije kapitala, pri čemu radnici dobivaju i gube poslove već ovisno o akumulaciji i prestrukturiranju kapitala. U ovom kontekstu razumijevanje tržišta rada kao ekvilibrija ili prirodnih stopa (ne)zaposlenosti postaje apsurdno – kao da se prirodu oceana može adresirati u smislu prosječne razine mora prije negoli njegove plime i oseke.

Kao sedmo, Marxova teorija tehnološke promjene je krajnje sofisticirana, ali je vjerojatno najpoznatija zbog jednostavne ideje da kapitalizam razdjeljuje proizvodnju u detaljne zadatke, da zamjenjuje radnike strojevima i time ih dekvificira svodeći njihov rad na nadgledanje rada strojeva. No sve kompleksnija narav mašinerije, sirovina i proizvodnih procesa sama po sebi iziskuje da se radnike mora kvalificirati. U skladu s time podjela radne snage na kvalificiranu i nekvalificiranu (te njihova definicija) ovisi o tome kako se akumulacija kapitala prilagođava ekonomijama razmjera i opsega, sasvim odvojeno od razmjera i opsega same kapitalističke proizvodnje (u kojoj se proizvodi sve više podvrgavaju komercijalizaciji kako se sve više i više aktivnosti stavlja pod tržišni kišobran).

Kao osmo, prestrukturiranje i kapitala i tržišta rada u mnogome ovisi o povezanim socioekonomskim procesima, odnosima i strukturama širih razmjera. To su urbanizacija, industrijalizacija, demografska tranzicija, socijalna stratifikacija i tako dalje, s mjerama da se poboljša zdravstvo, obrazovanje i blagostanje radničke klase u potrazi za povećanjem profitabilnosti, i da se primire borbe za alternative najgorim ekscesima kapitalizma.

Kao deveto, sve ovo zajedno vodi do jednostavnog zaključka.[4] Tržište rada ne postoji jer se tržišta rada jako razlikuju jedna od drugih već prema tome kako različiti uključeni faktori međusobno djeluju i kako su institucionalizirani unutar i preko radnih mjesta. Nadalje, takva diferencijacija se povećava jer je moguće da postoje i da se stvaraju tržišta rada koja nisu nužno ili direktno vezana uz kapital i profitabilnost. Time se djelomice stvara iluzija da je puna zaposlenost moguća ako postoji dovoljno snažna stvarna potražnja (kroz državne izdatke i/ili zaposlenost). No posljedice ovise o ritmu i tempu akumulacije kapitala. Ukratko, na temelju skrivenih proizvodnih odnosa vrijednosti posljedice po tržišta rada su kompleksne i mora im se ući u trag pomoću različitog skupa međusobno povezanih čimbenika iz prethodnih odlomaka.

Od ekonomske do socijalne reprodukcije

Ne iznenađuje da su ti čimbenici uvjetovani poviješću kapitalizma koja je obilježena širokim spektrom borbi oko odnosa vrijednosti što čine tržišta rada. U prvim redovima takvih borbi nužno su sindikati, oblik ekonomske organizacije radničke klase koja potražuje svoje kolektivne interese, ma kako oni bili definirani ili ostvareni. U svojoj srži, do te mjere da, iako sindikalni pokret teži poštenoj nadnici za pošten rad (i za sam najamni rad ili puno zaposlenje), on ne može iz temelja promijeniti najamni odnos i klasne odnose koji su njihov temelj. Na ograničenja takvog cilja može se gledati na mnogo načina. Kao prvo, pandan poštene nadnice je nepovredivost poštenog profita za predujmljeni kapital, bilo kao etičkog načela (nagrada za štednju / investiranje / vlasništvo), bilo kao pragmatičkog načela (niska profitabilnost istisnut će investiranje). Kao drugo, općenitije gledano moto poštene nadnice zanemaruje one aspekte nadničarskog zapošljavanja koje se prethodno iznosilo u smislu otuđenja - kontrola proizvodnje u koncepciji, organiziranju, provođenju i kontroli samih proizvoda. Kao treće, dobitci u plaćama nisu ni izbliza tako sigurni s obzirom na hirove kapitalističkog natjecanja te ciklične krize akumulacije koji vode do depresije i pritiska nadalje, na nadnice i zaposlenost. Kao četvrto, dobitci za neke radnike u nadnicama i zaposlenosti mogu biti na štetu drugih radnika, kako individualno, tako i kolektivno, i ne samo npr. u kompetitivnim trgovinskim ratovima kroz protekcionističke mjere.

Unatoč tim zadržkama, ne treba frknuti nosom na borbu za nadnice i odnositi se prema njoj sa sumnjom zato što nije uspjela temeljitije uzdrmati sustav. Kao prvo, uspjesi sindikata mogu rezultirati pravim dobitcima koje se može poopćiti. Samo u uskom, statičnom i ograničenom shvaćanju može se na borbe za nadnicama gledati kao na, u najboljem slučaju, ništavne borbe, s krajnjom sankcijom gubitka posla i zatvaranjem ukoliko nadnice narastu, što ovisi o kapitalistu. Vjerojatnije je da su uspjesi u podizanju nadnica konzistentni s akumulacijom pomoću uspješnijih tehnika, *sweatshopova* i ekstremnih oblika eksploatacije – iako takvo prestrukturiranje industrije ni u kom slučaju nije zajamčeno podizanjem nadnica.

Kao drugo, čak i u ekonomskoj areni, sindikati nisu ograničeni samo na borbe za nadnicama. Bave se manje-više svakim uvjetom rada, od raspona koje Marx pokriva idejom otuđenog rada, preko radnih sati i njihovog intenziteta, do pauzi tijekom rada, bolovanja, odmora itd. Dakle radnici se ne bore samo protiv kapitalističke kontrole proizvodnog procesa, već i oko samih uvjeta proizvodnje, npr. pregovaranjem oko novih tehnologija i prirode autoriteta na radnom mjestu – što radnici i menadžeri mogu i ne mogu raditi. Nadalje nema jamstava koja nam govore dokle će ići te borbe i koliko su uspješne i sigurne. No važno je imati na umu da one čak mogu i podignuti profitabilnost. Jer radnici posjeduju direktno znanje o procesu proizvodnje, a poboljšanja njihovih uvjeta rada nisu nužno na štetu produktivnosti i profitabilnosti. Ipak, kapitalisti im se mogu oduprijeti iz principa s obzirom na svoje korijene. Naime, princip kapitalističkog autoriteta nad proizvodnjom i vlasništvom može prevagnuti nad profitabilnošću, za što Marx navodi primjer poslodavaca koji se odupiru zakonskim odredbama kojima se propisuje zaštita na radu čime bi se radnike zaštitilo od ozljeda koje im mogu nanijeti strojevi; a kada se takve mjere sprovedu, s vremenom postanu normalne i čine se nimalo kontroverznim.

Kao treće, već je očito da će se sindikate uključivanjem u ekonomske borbe, često vući preko nebuloznih i promjenjivih granica koje spajaju ekonomsku sa socijalnom reprodukcijom. Ipak je nadnica tek najizravniji izvor prihoda za održavanje obitelji iz radničke klase, čiji kapacitet priskrbe sposobne i stručne radne snage ovisi o opsegu „usluga“ koje se sada obično smatra sastavnim dijelom i česticom socijalne države, premda neujednačeno po zemlji i tipu brige

(stanovanje, obrazovanje, zdravlje, itd.). U početku su borbe, a koje nisu bile za nadnicu, vođene kako bi se ograničila duljina radnog dana i uvjeti za zaposlenost žena i djece.

Kao četvrto, uspon socijalne države ne potječe isključivo iz reformi (ustvari ustupaka) zbog straha od borbe radničke klase i želje za produktivnijom radnom snagom. Ipak, sindikati su odigrali značajnu ulogu u oblikovanju i stvaranju sadržaja socijalne države, i to ne samo kroz sindikate unutar samih državnih sektora. Dva različita aspekta su ključna. U jednu ruku, sindikati kao ekonomske organizacije imaju motiv i potencijal za sudjelovanje u političkim strankama ili za njihovo stvaranje, a te će stranke potraživati šire interese (iako to ima dvostruki učinak: proširuje se baza za borbu dok se u isto vrijeme izmješta iz mjesta proizvodnje i od samih proizvođača). U drugu ruku, sindikati (i njihovi politički predstavnici) mogu uspješno tražiti da se „dekomodificira“ pružanje socijalne skrbi, da se „ljude stavlja ispred profita“ i da se pri organiziranju dostupnosti tih usluga pobrine da su besplatne na zahtjev. Ako gledamo te aspekte, možemo vidjeti da se neki socijalistički oblici proizvodnje koji su u zametku već razvijaju unutar kapitalizma, mada u njemu još uvijek postoji nadničarski oblik rada bez neizbježnih uvjeta koji su vezani uz kapitalističku proizvodnju viška vrijednosti.

Od ekonomizma do socijalizma

Nema sumnje da su sindikati u praksi u prethodnim paragrafima prikazani ružičasto jer nisu navedene mane koje uključuju ekonomizam (neuspjeh da se izdigne iznad neposrednih materijalnih pitanja, pogotovo pitanja nadnica), bavljenje neposrednim interesima i na nacionalnoj i na sektorskoj razini te dvosmislen odgovor na nove društvene pokrete koji se bave seksizmom, rasizmom i okolišem. Radnici u obrambenoj industriji, naposljetku, ovisе o proizvodnji naoružanja, a time i o ratu, kao što radnici u energetske i u automobilske industriji na neki način ovisе o zagađenju. Ipak, prijelaz na socijalizam prema Marxu mora proći kroz dvije faze, kako se zagonetno i otvoreno predlaže u njegovoj *Kritici Gotskog programa*. U prvoj fazi, buržujski princip nagrađivanja prema doprinesenom radu još uvijek prevladava:

Ovdje imamo posla s komunističkim društvom, ne onakvim kakvo se ono razvilo na svojoj vlastitoj osnovi, nego obrnuto, onakvim kakvo ono iz kapitalističkog društva upravo izlazi; s komunističkim društvom, dakle, koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi madeže starog društva iz čije utrobe izlazi. Prema tome pojedini proizvođač - poslije odbitaka - od društva dobiva natrag točno ono što mu daje.

S obzirom na to da najamni rad opstaje u prvoj fazi bitno je da se organizirana radna snaga pobrine da ne dođe do (ponovne) pojave novih, a kamoli starih, oblika eksploatacije, što ovisi o tome kako se kontrolira proizvodnja te sâm višak rada. Tek tada, kroz izuzetnu sintezu kritičkog komentara i mogućnosti koje obećava, Marx predlaže:

U višoj fazi komunističkog društva, kad nestane ugnjetavajuće podčinjenosti individue podjeli rada, a s njom i suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada; kad rad postane ne samo sredstvo za život nego čak prva životna potreba; kad sa svestranim razvitkom individue porastu i produktivne snage i kad svi izvori kolektivnog bogatstva poteknu obilnije - tek tada će biti moguće sasvim prekoračiti uski horizont buržoaskog prava i društvo će moći na svoje zastave ispisati: „Svaki prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama!“

Ben Fine

S engleskog prevela Marija Čačić

Lektura: Hrvoje Kovač

Objavljeno u zborniku *Anti-Capitalism - A Marxist Introduction*
(ur. Alfred Saad-Filho i Ben Fine)

Reference i preporuke za čitanje:

Akerlof, G. i Yellen, J. (ur.) (1986) *Efficiency Wage Models of the Labour Market*.
Cambridge: Cambridge University Press.

Bowles, S. i Gintis, H. (1990) „Contested Exchange: New Microfoundations for the Political Economy of Capitalism“, *Politics and Society* 18 (2), pp. 165-222.

Fine, B. (1985) „On the Political Economy of Socialism: Theoretical Considerations with Reference to Non-European and European Experience“, in D. Banerjee (ur.) *Marxian Theory and the Third World*. New Delhi/Beverly Hills/London: Sage Publications.

Fine, B. (1998) *Labour Market Theory: A Constructive Reassessment*. London: Routledge.

Kalecki, M. (1943) „Political Aspects of Full Employment“, *Political Quarterly* 14 (3), također u Kalecki (1972).

Kalecki, M. (1972) *The Last Phase in the Transformation of Capitalism*. New York: Monthly Review Press.

Marx, K. (1875) *Kritika Gotskog programa*. Citirani prijevodi preuzeti su sa stranicem marxists.org

Solow, R. (1990) *The Labour Market as a Social Institution*. Oxford: Basil Blackwell.

Spencer, D. (2002) „Shirking the Issue? Efficiency Wages, Work Discipline and Full Employment“, *Review of Political Economy*.

Bilješke

1. Vidi Spencer (2002) za kritički prikaz.
2. Vidi Akerlof and Yellen (1986), npr.
3. Vidi Bowles i Gintis (1990), npr.
4. Za opsežniju razradu prethodnoga i zaključka vidi Fine (1998).
5. Za opsežniju razradu vidi Fine (1985).